PRUISEN'S AGRARISCH VOORBEELD.

F. C. VAN GEER, Agrarische wetgeving in Pruisen
(Leiden 1899) Acad. Proefschrift blz. 292.

In het begin dezer eeuw, kreeg Ludwig van Beethoven van zijn broeder een kaart, waarop stond Carl van Beethoven, Gutsbesitzer. De kort aangebonden toondichter greep onmiddellijk naar de pen, en zond hem zijne eigene naamkaart terug, met de toevoeging: Gehirnbesitzer. Weinig vermoedde de groote kunstenaar, dat, onder zijne oogen, eene omwenteling in het bezit van grond en bodem zich voltrok, die de mededeeling zijns broeders minder aanmatigend deed zijn, dan zij leek.

„Het doel der agrarische wetgeving, welke aanving in 1807 om eerst in 1850 hare voltooiing te erlangen, was het verzekeren van persoonlijke vrijheid en onbeperkt eigendomsrecht aan de geheele boerenbevolking” schrijft de heer van Geer (blz. 24). Inderdaad is het tijdstip, waarop de Stein-Hardenbergsche bevrijdingswetgeving aanving, voor de beschavingsgeschiedenis belangrijker, dan menige dagteekening der histoire-bataille. Het aandeel, dat Stein in bedoelden, even humanitair en als economisch noodzakelijken, maatregel had, is overwegend en opmerkelijk.

Vooreerst, blijkt uit zijne, voor den Koning bestemde, kantteekening op het Verslag der Commissie, hoezeer hij, met volle bewustheid van de strekking der regeling, gehandeld wilde zien. Het bijschrift luidde: „Dit Edict verleent den grondeigenaar het vrije gebruik van zijn bodem-eigendom, en den landbouwer de bevoegdheid om zijne krachten vrij te gebruiken. Het is zeer weldadig en zal tot de geheele monarchie zoodra mogelijk uitgebreid moeten worden. Slechts ééne wettelijke beperking der vrije beschikking over het eigendom zal moeten blijven, die namelijk, welke aan de eigenbaat van de rijkere en meer ontwikkelde grenzen stelt, en het intrekken van het boerenland verhindert.”

Ten andere, is het, voor de geschiedenis en aaneenschakeling der ideeën, hoogst merkwaardig, den intellectueelen achtergrond van het bevrijdingswerk aan te wijzen.

Geen geringere dan de schepper van Carmer's Landrecht, Carl Gottlieb Suarez was het, die kort vóór zijn dood (14 Mei 1798) bij gelegenheid van voorarbeid, ondernomen in het belang der voormaals Poolsche landsdeelen, de woorden schreef, hoe men: „de landheeren zoo spoedig mogelijk aan de gedachte „gewennen moest, dat de boer niet meer, zooals hun vee, hun „geheel onvoorwaardelijk eigendom was, maar ook menschen- „en burgerlijke rechten had.” Daarmede werd bedoeld op de zoogenaamde „erfonderdanigheid” wier omvang en beteekenis met een enkel woord treffend was aangeduid.

Ook Suarez echter — wèl een bewijs voor onze gemeenschappelijke solidariteit — stond op de schouders zijns voorgangers. Ik ontleen het beloop der zaak aan Stölzel: „De eerste „stoot tot de emancipatie ging echter ook niet van Suarez uit; „hij wortelde in een voorstel van den vrijzinnigen, scherpzienden, „besten criticus der ontwerpen van het Pruisische Landrecht, „den hoogleeraar te Kopenhagen, Eggers. Deze eischte, reeds „bij de samenstelling van het Landrecht, dat men daarin de „erfonderdanigheid afschaffen zou, en Suarez, alleen onder de „leden der Wetscommissie, erkende het denkbeeld als „voor- „zeker de allersterkste aandacht waard.” Gelukte het niet, „toen reeds, het denkbeeld ingang te doen vinden, toch streed, „in het jaar 1796, Suarez voor eene den boerenstand bevrijdende „staatsregeling, en — kwalijk buiten zijn invloed — was Frederik „Wilhelm III, „van den aanvang zijner regeering af”, op de „afschaffing der erfonderdanigheid bedacht. De Koerlandsche „boeren zagen, in 1807, in Napoleon, hunnen bevrijder van „bedoelde onderdanigheid. Als het werkzaamste middel tegen „den Franschen invloed scheen derhalve, van Duitsche zijde te „verleenen, wat men van den overweldiger had gehoopt; de „Koningsberger Opperlandsgerechtspresident Morgenbesser, een „vriend van Kant ¹⁾, verhief zijne stem; ook de Westpruisische „standen zelf hadden reeds de opheffing voorgesteld. Schön, „die haar in de lente van 1807, levendig verdedigde, en daar-

---

¹⁾ Hier herhaal ik Stölzel's woorden: kwalijk buiten diens invloed.

„door de naaste auteur der Octoberwetten werd, stelde, 17
 „Augustus, op Hardenberg's aanzoek, het bericht aan den Koning,
 „uit krachte waarvan eene, na Hardenberg's ontslag en vóór
 „het optreden van Stein, uitgevaardigde, kabinetsorder, van
 „Beyme afkomstig, het ontwerpen eener wet over dit onder-
 „werp beval (23 Augustus 1807).”¹

Intusschen, het bevrijdingswerk had niet enkel juridische
 peters. Een hernieuwd bewijs onzer solidariteit ligt in het feit,
 dat ook de economische beschouwingswijs het ten doop hield.
 Men herinnert zich, hoe Adam Smith, in zijns tweeden books,
 derde hoofdstuk, (of the accumulation of capital, or of pro-
 ductive and unproductive labour) een overzicht geeft van den
 toestand van Europa. Wij bezitten critische kanteekeningen
 daarop van de hand van Stein, die, in onmiddellijk verband
 met het Edict van 1807, ons in de denkwijze van den grooten
 staatsman een diepen blik doen slaan.

Stein zegt: „Het oostelijk Europa, Rusland, Polen, Hon-
 „garije, is alsnog in den toestand, waarin het overig deel
 „daarvan in de middeleeuwen zich bevond. Het grondeigendom
 „is in de handen van groote goedbezitters opeengehoopt, bij
 „wie evenwel bereids een hartochtelijke neiging tot de voor-
 „werpen der hoogere levenswijze heerscht, die hen noopt hunne
 „inkomsten tot hun persoonlijk genot, in stede van tot het
 „onderhoud van een talrijk gevolg, en de uitoefening van een
 „uitgebreide gastvriendschap te besteden.

„Deze neiging tot hoogere levenswijze verleidt hen tot ver-
 „kwisting, tot het maken van schulden, brengt hen in de
 „afhankelijkheid van geldschietters, en dwingt hen hetzij tot
 „verkoop der goederen, of tot vrijlating van hunne onder-
 „hoorigen, tegen schadeloosstellingen van velerlei soort. De loop
 „dezer veranderingen in den toestand der bewoners, en van
 „hunne verhouding tot het grondeigendom, kan, door inwer-
 „king der wetgeving, nog bevorderd worden, wanneer zij de
 „persoonlijke lijfeigenschap en de willekeurige ontzetting van
 „de boerenhoeven afschaft. Daartoe is zij bevoegd, want de
 „eerste is in tegenspraak met de oorspronkelijke en onver-

---

¹) A. Stölzel, Brandenburg-Preussens Rechtsverwaltung und
 Rechtsverfassung (Berlin 1888) II blz. 323, 389.

„vreemdbare rechten der menschheid, en de willekeurige ont-
 „zetting van boerenhoeven verschaft den gerechtigden weinig
 „voordeel, en houdt den verbondene in een voortdurenden
 „toestand van onmondigheid, en het land, dat hij bezit, ge-
 „bouwen en inventaris, dit alles blijft in een ellendigen toe-
 „stand, daar het hem niet in eigendom toebehoort, en iedere
 „prikkel ontbreekt om dat te verbeteren en kapitaal op te leggen.
 „De landman gewent zich, in dien toestand, aan zorgeloosheid bij
 „het gebruik, en aan ruw zinnelijk genot. Bij groote uitwendige
 „schokken, door oorlogen, verlaat hij zijne woonplaats, aan welke
 „de liefde tot zijn eigendom hem niet bindt, en een bodem,
 „dien hij, als hem vreemd, gewoon was te beschouwen.

„In de, aan den rechteroever der Elbe gelegen, provinciën
 „van den Pruisischen Staat, bezat de landman zijn eigendom,
 „hetzij onder nadeelige beperkingen, die hem credietloos maar
 „ook zorgeloos maakten, daar op den goedsheer het onderhoud
 „der gebouwen en van den inventaris rustte, of hij kon wille-
 „keurig worden ontzet. Met de verbetering van den rechtelijken
 „toestand van den boerenstand hield men in de jaren 1807 en
 „1808 ernstig zich onledig.

„Smith houdt de beperking van de verkoopbaarheid des lands
 „voor de oorzaak der kunstmatig hooge waarde en voor eene
 „belemmering der bebouwing daarvan.

„De verkoopbaarheid werd beperkt, deels tot het behoud van
 „den glans der adellijke familiën, deels om den boerenstand
 „in staat te doen blijven, zijne lasten te dragen en zijne ver-
 „plichtingen jegens de goedheeren en den Staat te vervullen.
 „De verhouding van het, aan fidëicommissen onderworpen, adellijk
 „land tot het door andere eigenaars bezeten land is gering, en
 „onttrekt slechts weinig aan het vrije verkeer. De beperkingen,
 „die het vrije verkeer met het, door boeren en burgers bezeten,
 „land storen, zijn nadeelig in den Pruisischen Staat, daar hier
 „nog groote vlakten als gemeen bezit en braak land ongebruikt
 „liggen, die enkel, door versnippering der boerenhoeven, en
 „verdeeling des daarmede verbonden gemeenbezits, in ontginning
 „gebracht kunnen worden.

„Het samentrekken der boerenhoeven, door aankoop, kan,
 „wegens de hooge waarde des tot kleine bezittingen behoorenden
 „lands, voor het geheel, niet nadeelig worden, en in enkele

„gevallen kan het de nuttigheid van doelmatige afronding hebben ,
 „gelijk die van den overgang uit de handen eens slechten of
 „onvermogenen, in die eens welgestelden en werkzaam eigenaars.

„Er bestaan, in Duitschland, overbevolkte provinciën, waar
 „men aan de versnippering des lands perken stellen moet, daar
 „hier het eigendom niet meer naar morgen, maar zelfs naar
 „roeden verdeeld is.

„Het besteden van zijn kapitaal, tot aankoop van land, is,
 „in vele gevallen, zeer winstgevend, wanneer groote hoeveel-
 „heden worden aangekocht, waar de mededinging der koopers
 „slechts gering is, en de gedeelten gronds nog verbeteringen
 „kunnen lijden. Zoo was de aankoop van groote goederen in
 „den Pruisischen Staat zeer winstgevend tot groote politieke
 „schokken de volkswelvaart vernietigden.“ ¹⁾

Men bespiedt, in deze historia interna van het bevrijdingswerk, in de beschouwingen van den leidenden geest, die, in het algemeen, aan onzen Hogendorp doet denken, het agrarisch vraagstuk, welks oplossing voor Pruisen was weggelegd. Intusschen was, door het Edict van 1807, niet meer dan de eerste stoot gegeven, en het gevolg daarvan was uiterst bescheiden. De offervaardigheid der Pruisische jonkers, trouwens toch al niet spreekwoordelijk, bleek verbazend gering, en, over het geheel, wisten zij het daarheen te leiden, dat het bevrijdingswerk zoo al niet mislukte, dan toch alles behalve gelukte. ²⁾ Het onverkwikkelijk getob, ook in de wetgeving, om den grondheerlijken tegenstand te breken, wordt, door van Geer in bijzonderheden geschetst (blz. 24 vlg.)

Eene beslissende wending bracht het jaar 1848, dat zoo menig feodaal overblijfsel opruimde, en den Pruisischen boeren verademing schonk, door het plan te doen rijpen tot de, straks wet geworden, regeling van 2 Maart 1850. Voorzoover de regelrechte gevolgen der oude erfonderdanigheid niet, zonder schadeloosstelling, aan de vergetelheid werden prijsgegeven, werden „Rentenbanken“ ingesteld, ten einde den boeren tot

---

¹⁾ G. H. Pertz, Das Leben des Ministers Freiherrn vom Stein (Berlin 1850) de II van 1807—1872 blz. 455.

²⁾ Een overzicht der uitvoerige beschouwing van Knapp aan dit punt gewijd, is door Mr. N. G. Pierson gegeven in dit Tijdschrift, 1887 blz. 335.

geldelijken afkoop, in eens, van hunne jaarlijksche grondrente de gelegenheid te geven. Deze „Rentenbanken” waren: „inrichtingen, welke onder garantie en op kosten van den Staat, „de delging van de jaarlijksche geldrenten, uit de aflossingen „en reguleeringen ontstaan; zouden gemakkelijk maken door „concentratie der zaken en toepassing van de bedrijfsorganisatie „van geldinstituten. In elke provincie werd eene rentenbank „opgericht; de schuldenaar betaalde de renten niet aan den „schuldeischer maar aan de rentenbank als tusschenpersoon, „die van haar kant de taak op zich nam om den schuldeischer „te bevredigen. De vorderingen van de rentenbank tegenover „den schuldenaar zouden hetzelfde voorrecht als de Staatsbe- „lastingen genieten boven andere vorderingen, die op de hoeven „rustten; aldus hadden ze de meest mogelijke zekerheid” (van Geer blz. 37, die het inwendig mechanisme der Rentenbank: aflosbaarheid der obligatiën van de zijde der Bank; onopzegbaarheid van die des schuldeischers, amortisatie der schuld, beschrijft).

Het eindoordeel van onzen Schrijver over het bevrijdingswerk luidt: „De Stein-Hardenbergsche wetgeving heeft de landelijke „bevolking vrijgemaakt; maar zij heeft deze tevens in twee „groepen verdeeld, die zich elk jaar hoe langer hoe meer van „elkaar zouden verwijderen. De leden van de eene groep werden „vrije eigenaars, die uitsluitend van de opbrengst van hun „land konden leven en door de gunstige conjunctuur na 1850 „tot welstand geraakten. De leden van de andere groep werden „wel persoonlijk vrij, maar verloren het [recht op] grondbezit, „dat zij vroeger min of meer hadden gehad, en werden eene „klasse van grondbezitlooze arbeiders, zonder dat de landheer „zooals voorheen verplicht was, hen in de gelegenheid te stellen „in hun onderhoud te voorzien. Het is de Stein-Hardenbergsche „wetgeving, welke in dezelfde mate de landsarbeiders in ver- „drukking heeft gebracht als zij den boerenstand heeft opge- „heven, welke „de arbeidersklasse als zoodanig, gelijk men met „„geringe overdrijving kan zeggen, eerst heeft geschapen” (blz. 66).

Daaraan valt toe te voegen: „Hoe meer de zelfstandige „boerenstand verdween, des te geringer werd de toch reeds zoo „kleine gelegenheid tot opklimming op de sociale ladder voor

„de landarbeiders, des te grooter werd hun isolement, des te „scherper teekende zich de schaduwzijde af der Stein-Harden- „bergische wetgeving“ (blz. 72).

En elders: „Zoo heeft de wetgeving met de economische ont- „wikkeling van het grootbedrijf, waardoor de oude patriarchale „verhouding verdween, samengewerkt om de aanhankelijkheid, „de gebondenheid der arbeiders aan hun geboortegrond los te „maken“ (blz. 73.)

Men zal wel doen deze slotsom met groote behoedzaamheid te aanvaarden. Ik laat daar de materiele onjuistheid, wellicht a slip of the pen, gelegen in de woorden, die ik tusschen haakjes plaatste. Het recht op grondbezit werd juist den boeren door het hervormingswerk verzekerd. Waar het aan haperde, waren de feitelijke middelen om van dit recht gebruik te maken. Er straalt echter, in de zooeven afgeschreven woorden, voor het werk van Stein en Hardenberg ¹⁾, een gemis van waardeering door, dat mij toeschijnt dieperen grond te hebben, dan men oppervlakkig meenen zou.

De averechtsche opvatting, die, op het bevrijdingswerk, de schaduw doet werpen eener schepping van hulpeloze geïsoleerde landarbeiders, geeft den dunk als moest dit gevolg de verdienste der bevrijding doen tanen, en verwijst daardoor naar gemis aan wijsgeerig inzicht. Ook al ben ik geenszins geneigd dit den Schrijver, die overigens den arbeid geenszins gemakkelijk zich gemaakt heeft, te wijten, tegen een standpunt, zijner zeds- of leidslieden, dat van zoodanige, weinig breede oordeelvelling de aanleiding is, behoort om den wille der gevolgen, te worden gewaarschuid.

Geene enkele belangrijke hervorming, in een volksleven, wordt voltrokken, of het steile conservatisme, de boud optredende reactie, in één woord de disturbing causes, waarvan de economie, in meer dan één opzicht, zooveel last heeft, steken het hoofd op om haar te bemoeilijken. Wij behoeven, in onze eigen staatkundige geschiedenis, niet zoo heel ver rugwaarts te gaan,

---

¹⁾ Hoezeer Hardenberg bij Stein zich aansloot, blijkt uit zijne Denkschrift van 1807: Het Koningschap wilde met instandhouding van moraliteit en religie de doeleinden der Revolutie zich toe-eigenen, democratische grondstellingen in eene monarchale regeering verwerkelijken. Knapp, t. a. p. I. blz. 127.

om dezen regel bewaarheid te vinden. Men herinnert zich het ten onzent gebeurde met de ongevallenwet. Een maatregel, die duizenden ten goede komen moest, leed schipbreuk op de vereende krachten van juridische excepties en de machtspreuk der groote werkgevers, dat hun particulier initiatief, in zijne werking, van staatswege niet belemmerd worden mocht. De onware grondstelling der juridische bestrijding was, dat het privaatrecht eens voor altoos vastgestelde categorieën kent, waarvan af te wijken staatsgevaarlijk zou zijn. En de grondslag der rumoerige beweringen van de werkgevers was, dat men de vrijheid ondermijnt, door, om redenen van staatsbelang, haar te beperken.

Gelijksoortig verzet, natuurlijk naar den aard van het onderwerp ingekleed, werd, tegen de wetgeving van 1850, in Duitschland, vernomen. Aldus Lewy: „Spoedig na de uitvaardiging „dezer wetten, verhief zich een heftige tegenstand van de zijde „der goedbezitters daartegen. Het middelpunt daarvan vormde „de heer van Bülow-Cummerow, die destijds wederom ten volle „de belangen der jonkers waarnam en daarbij een toon aansloeg, die aan duidelijkheid niets te wenschen overliet. „Politieke geestesverbijstering, vooroordeel en eigen overschatting“, „zeide hij, „beheerschten een deel van het publiek.“ „Zoo alleen kon men beweren, „dat de reactie van de groote „grondbezitters, van de conservatieve partij, van het jonkerdom uitging.“ — „De rentenbankwet, in het bijzonder, „schijnt hem zeer roekeloos uitgevaardigd te zijn, want men „verschafft hier staatsgarantie zonder eigenlijk te weten van „welke sommen daarbij sprake is. — Slechts bij de wildste „volksanarchie zijn zoodanige beschouwingen begrijpelijk, en „niet eens de Fransche Revolutie is, in de minachting voor „den eigendom en alle overeenkomsten, zoo ver gegaan. Bülow's „meening omtrent het ontstaan der wetten van 1850 is „dat „men door uitplundering van het eene deel bij degenen, die „op plundering belust zijn, populair zich wilde maken.“

Naast Bülow was het de woordvoerder der Duitsche anti-revolutionairen Friedrich Julius Stahl, die de denkbeelden van het ancien régime in bescherming nam: „De geestelijke „vader der reactie is, in bedoelde dagen, bovenal Stahl, die met „onverzettelijke vastheid en geestkracht aan de denkbeelden

„der feodaliteit vasthoudt en ze een wetenschappelijken grondslag weet te geven.“ Door hem vooral, werd de ordening der hand-, span- en vroondiensten voorgesteld als een natuurlijk en historisch uitvloeisel der bestaande orde van zaken, welke te eerbiedigen rechtmatig heette, en welke te wijzigen, met gewelddadige onteigening en schending van verworven rechten op ééne lijn werd gesteld.¹

Zou men niet meenen, dat de geschiedenis telkens zich herhaalt, en zij, in hare bittere ironie, aldoor ons toeroept: *fabula de te narratur?* Jammer maar, dat er zooveelen zijn, die niet hooren willen, en aan hunne rol en betoog eene oorspronkelijkheid toekeunen, waarop geenszins valt te bogen.

Voet te geven aan eene bestrijding of beoordeeling als de zoeven gemelde, ligt zeker niet in de bedoeling van den heer van Geer. Door echter het voor te stellen, als had de heilzame maatregel der boerenbevrijding de waardeloosheid en het isolement der boerenarbeiders te zijnen laste, miskent hij het wezen der hervorming, naardien hij haar aansprakelijk stelt voor de gevolgen, wier nadeelen, op hunne beurt, doch op andere wijze, verholpen moeten worden.

Zeër zeker had de middeleeuwsche hoorigheid ook hare betrekkelijke, maar dan toch zeer betrekkelijke lichtzijde. Wanneer de goedsheer zijne boeren als vee beschouwde, bracht reeds zijn eigenbelang mede hen voor het minst evenzeer te ontzien als zijn werkelijken veestapel. Dit verklaarbare eigenbelang kan men, des verkiezende, „*grau in grau*“ schilderend, „*patriarchale verhouding*“ doopen. Doch de vrijheid is het doorgangspunt voor de regeling der betrekking van menschen onderling, en het is eene onvoorwaardelijke weldaad, den lijfeigene bewezen, indien men hem die vrijheid verzekert. Gaan daarmede en daardoor enkele, voor het overgrootste, overwegende deel, schijnbare voordeelen te loor, hij zal dien ruil gaarne zich getroosten, om als mensch onder zijns gelijken beschouwd en behandeld te worden.

Met niets-dan-vrijheid — en dit is het geneesmiddel voor de nadeelen van den nieuwen toestand — is de zaak niet afgedaan.

---

¹) A. Lewy, *Zur Genesis der heutigen agrarischen Ideen in Preussen* (Stuttgart 1898) blz. 121 vlg.

Juist deze les predikt ons het bevrijdingswerk, gelijk die overtuiging ten grondslag ligt aan de schijnbaar zoo ongelijksoortige ongevallenwet.

Hetgeen beide maatregelen, fundamenteel en principieel, vereent, is het algemeene gezichtspunt, waaruit zij moeten beschouwd worden, en dat samen valt met de ware en eigenlijke reden, waarom wij geschiedenis in het gemeen, economische geschiedenis in het bijzonder beoefenen: *historia magistra vitae*. Of gij het lijf van den boer, uit het knellend juk der vroomdiensten ontslaat, dan wel zijn geest ontheft van de bange zorg der beroepsongevallen — waar is het verschil? Daar, gelijk hier, ontketent gij den storm der, in zoete rust, voortdommelende conservatieven, wier scheepke er prijs op stelt, ieder voor zich, naar eigen inzicht, koers te houden, en wier gemeenschappelijke haven, — een lustoord, dat het geweten paaien en sussen moet — „patriarchale verhouding” heet. Daar, gelijk hier, is het antwoord, dat de ingrijpende daad des hervormenden staatsmans wettigt, aan de wijsbegeerte der geschiedenis ontleend.

Wat wij, in het beloop der menschelijke zaken, *jugé de haut et de loin*, zien, is de aaneenschakeling en samenhang der ideeën, welke schering en inslag der menschelijke beschaving vormen. Wat wij daarin zoeken, is die uiting van solidariteit, die openbaring van gemeenschapsgevoel, welke men als den waren grondslag van den Rechtstaat te beschouwen heeft. Pruisen's agrarische wetgeving stelt beide punten aanschouwelijk voor oogen. Zooeven zagen wij, hoe Suarez en Stein, Smith en Hardenberg elkander de hand reiken om 's menschen heerlijkst goed: de vrijheid, den boeren deelachtig te doen worden. Maar die vrijheid maakt slachtoffers in de zwakken. Welnu, dadelijk zal blijken, hoe de Staat d. i. de Rechtsgemeenschap zich genoopt voelt om metterdaad op te komen voor hen, wien, buiten dien bijstand, de strijd om het bestaan te machtig zijn zou.

De hier bedoelde maatregelen zijn: de invoering van het „rentengoed”, ook en speciaal ten behoeve van den landarbeider, gelijk de heer van Geer niet betwist (blz. 78, 125); de instelling van Staatscommissies, die, langs administratieven weg, de schepping (formatie) daarvan op zich zouden nemen; (blz. 153) de beschikbaarstelling van een fonds van 100 miljoen Mark (1886), welk fonds straks (1898) zou worden verdubbeld. Ook

al brengt men in rekening de politieke bijbedoeling, de provincies Westpruisen en Posen te germaniseeren, dat het fonds dienen moest om »landgoederen op te koopen, hierop Duitsche »boeren en arbeiders te vestigen, en tevens om de [inrichtings-] »kosten te bestrijden» (blz. 99), mag niet uit het oog worden verloren.

De theoretische grondslag tot geheel deze staatsbemoeiing is geleverd, door Justus Möser en Carl Rodbertus-Jagetzow. Ik mag niet verheulen, dat de ontvouwing dier onderlaag tot de zwakste deelen van het werk des heeren van Geer behoort.

Möser is hem een volslagen onbekende. Misleid, door eene opmerking van Sombart ¹⁾ die woordelijk zegt: »Schon 1779 »sagte Justus Möser in seinen volkswirthschaftlichen Phantasien» enz., dicht de Geer aan Möser een boek toe, dat niet bestaat (blz. 89). Als boete zij hem opgelegd, zoo snel mogelijk de vijf deelen Patriotische Phantasien (Berlin 1858) zich aan te schaffen. Het tunicam vendat et emat der glassatoren zal wel onnoodig zijn ²⁾.

Ook Rodbertus evenwel komt allerminst tot zijn recht. De

¹⁾ Ueber Rentengüter, in Preussische Jahrbücher September, 1889 blz. 370.

²⁾ Ziehier het oordeel van Goethe over Möser: «Een volkomen »man van zaken spreekt tot het volk in weekbladen, om datgene, »wat een bekwame, welwillende Regeering zich voorneemt of uitvoert, voor een ieder van de juiste zijde bevattelijk te maken; »geenszins echter in leerstelligen toon, maar in de veelvuldigste »vormen, die men poëtisch zou kunnen noemen, en die voorzeker »in den besten zin voor theoretisch gelden moeten. Steeds is hij »boven zijn onderwerp verheven, en weet ons een beter inzicht in »het ernstigste te geven; nu eens achter dat, dan weer achter »gindsch masker half verscholen, straks in eigen persoon sprekend, »altoos volledig en ten gronde toe, daarbij altoos blijmoedig, meer »of min ironisch, volkomen bekwaam, rechtschapen, welmeenend, »ja menigmaal kras en heftig, en dat alles zoo afgemeten, dat men »tegelijktijd den geest, het verstand, de lichtheid, vaardigheid, »den smaak en het karakter des schrijvers bewonderen moet. Met »het oog op de keuze van onderwerpen van gemeen nut, op diep »inzicht, vrij overzicht, gelukkige behandeling, evenzeer grondigen »als blijden humor, zou ik niemand dan Franklin met hem weten »te vergelijken» (Wahrheit und Dichtung, het 13de boek, slot). Dat Goethe met zulke oordeelvellingen niet bijster grif was, zal men wel willen aannemen.

twee bladzijden (90, 91) aan diens werk: *Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes* (2^e uitgave, Berlin 1893) gewijd, zijn onvoldoende, onduidelijk, schier onverstaanbaar. Ik acht dit eene zeer betreurenswaardige leemte. Niet slechts, omdat de agrarische wetgeving in Pruisen, gedeels op Rodbertus leunt en steunt, maar ook, omdat van Geer zijn eigen werk in den weg staat, nu hij diens verdienste in dit opzicht slechts schoorvoetend en fragmentarisch erkent, in stede van haar in het volle licht te stellen.

Er schijnt den Schijver bijzonder veel aan gelegen te liggen de verkeerswaarde van den grond te brengen onder dezelfde economische wetten als die, welke alle overig kapitaal beheerschen. M. a. w. hij stelt: de grond is kapitaal gelijk alle ander geproduceerd kapitaal. Hij meent, dat „het rentengood van de wet van 1886 is een stuk grond, waarop renten rusten „krachtens een kapitaalschuld“ (bl. 106). Hij acht de Pruisische wet van 1890 „onhoudbaar in het vrije ruilverkeer“ (bl. 113). Hij oordeelt, dat „de Geldwirthschaft, de kapitaalskwaliteit niet is te ontberen“ (bl. 115). Volgens hem, is de Pruisische wet van 1891: „eene belangrijke wijziging van de leer van Rodbertus“ (blz. 122). En die wijziging bestaat hierin: „De waarde van den grond wordt niet langer in eeuwige renten uitgedrukt of in renten, welke met een wettelijk vastgesteld veelvoud dier renten kunnen worden afgelost, maar in een prijs, die bepaald wordt door de zuivere opbrengst, gekapitaliseerd met den loopenden rentevoet van geldkapitaal“ (blz. 123). Uit dit alles trekt de Schrijver de slotsom: „Van het Rodbertiaansche [er staat: rodbertiaansche] denkbeeld, het nieuwe rechtsinstituut, dat zou breken met het romeinsch-rechtelijk begrip der kapitaalsschuld en dat in plaats van de verkeerswaarde van stukken land het deutsch-rechtelijk principe der opbrengstwaarde zou stellen (om welke reden alleen de invoering der rentenschuld een gewichtige „Markstein“ in de geschiedenis der deutsche agrarische politiek zou zijn) is m. i. zeer weinig terecht gekomen“ (blz. 149).

Den Schrijver derhalve is het dogma: grond = alle overig kapitaal, het heilige huisje, waaraan, op straffe van ongenade, niet te tornen valt.

Ik begrijp niet, waarom? Wacht ons een aardbeving, wanneer

men den grond excipieert van de productie-factoren, die worden voortgebracht? Valt het feit weg te redeneeren, dat de grond, eens voor al, in bepaalde uitgestrektheid, en wel plaatselijk onbeweeglijk, dus onverplaatsbaar, gegeven is? Heeft de economie goed- of kwaadschiks, willens of onwillens, met dat feit niet rekening te houden? Of moet zij per fas et nefas haar kapitaalsbegrip op den voorgrond stellend, den grond, obtorto collo, daaronder brengen, het koste wat het wil? Zal de aarde den anderen kant uit gaan draaien, wanneer zij, nu ja, als het dan in 's hemels naam zijn moet: kapitaal genoemd wordt, maar dan toch kapitaal van zeer bijzondere aard en zeer bijzondere gedaante?

Recht duidelijk is het mij niet, waarom de Schrijver met deze vraag zich zoo aftobt. Door Lujo Brentano kan men tegen Rodbertus' grondwaarde-theorie stellingen als deze in het veld gevoerd zien: „De voorhanden aardoppervlakte is onvermeerderbaar; doch (doch! er staat: „aber“ — alsof dit een correctief ware) „niet alle stukken daarvan zijn landhuishoudkundig voor „gebruik vatbaar. Evenwel kunnen de niet voor gebruik vatbare „stukken, door het besteden van arbeid en kapitaal, voor gebruik „vatbaar gemaakt worden. De landhuishoudkundig gebruikte „bodem kan alzoo (er staat: „also“!) wel vermeerderd en zijne „gebruiksvatbaarheid kan opgevoerd worden“ ¹⁾.

Het regelrechte gevolg van dit agrarisch program is de oprichting eener naamlooze vennootschap tot intensieve ontginning van de Sahara's, de steppen, de gletscher's, en hoe de „landeconomisch gebruiksvatbare stukken“, meer heeten mogen, met Brentano als directeur. Indien wij dan maar de bevolking der aarde behoorlijk door elkaar hebben geschud, zoodat de adequate werkkrachten telkenreis op de passende plaats aanwezig zijn, — een noodwendig surrogaat voor de onverplaatsbaarheid van den bodem — twijfel ik er niet aan, of wij zullen de aarde „product“ kunnen heeten, gelijk uw en mijn horloge dat is.

Ik vat evenwel, dat Brentano, die — het zal dadelijk blijken — veel meer durft, dergelijke futiliteiten voor argumenten uit geeft. Hij is een verklaard en verbitterd tegenstander der Pruisische agrarische wetgeving, en — fait flêche de tout bois.

---

¹⁾ Lujo Brentano. Agrarpolitik (Stuttgart 1897). blz. 107.

Van den heer van Geer echter kan dit volstrekt niet worden gezegd. Niet slechts polemiseert hij met Brentano, op het stuk van de werking der binnenlandsche kolonisatie-wetgeving (blz. 233), maar hij verklaart nadrukkelijk: „De werking der wet van 1890—1891 heeft alle verwachtingen overtroffen” (blz. 193). Wij hebben dus, — ik vestig er met klem en nadruk de aandacht op — een proef, die, in den waren zin des woords boekdeelen spreekt. Wij hebben eene ervaring, die de beste leermeesteres is. Zullen wij hare lessen hebben in te ruilen tegen het dogma, dat grond met alle ander kapitaal op gelijke lijn staat?

Toch lees ik bij van Geer: „De wet (van 1890) had een rechtsinstituut in het leven willen roepen, dat breken zou met het door 't Romeinsch recht en de romeinsche juristen aan het geheele sociale leven kunstmatig trots langen tegenstand der deutsche natie, opgedrongen systeem der zuivere Geldwirthschaft: „men begrijpt thans dat de landbouw geen kooprijzen kan betalen, maar slechts gedeelten van zijne opbrengst kan leveren” (Miquel). De Geldwirtschaft, de kapitaals-kwaliteit is echter niet te ontberen” (blz. 115).

Ziedaar eene zinsnede, die geteekend had kunnen zijn: Brentano. Wil men het bewijs? In diens zooeven gemeld werk, zegt hij: „Eveneens eischt het belang der gemeenschap het volhouden der beginselen van beschikkingsvrijheid des grondeigenaars over zijn eigendom, in het bijzonder der vrije deelbaarheid en der vrije vervreemdbaarheid” ¹⁾. Dit is de rechtstreeksche toepassing van het bewuste dogma. Daar behoeft nu nog maar bij te komen een ander dogma, dat tot de nalatenschap behoort van het door en door individualistische, d. w. z. egoistische, d. w. z. den arme, zwakke, onvermogende, hulpeloos aan zijn lot overlatende, dus met ondergang bedreigende, Romeinsche recht: te weten, de contractsvrijheid. Dit laatste dogma hebben wij zooeven pas, ter gelegenheid der behandeling van de ongevallenwet aan den arbeid gezien. Ignorantie nopens zijn onheil aanbrengend vermogen kan dus niet worden voorgewend.

Die beide dogma's, in broederlijken bond vereenigd, brengen ons het navolgende allerliefste resultaat:

---

¹⁾ L. Brentano, Agrarpolitik, blz. 143.

1°. Onthouding van den Staat, bijaldien de grond — immers kapitaal — flinkweg in het vrije ruilverkeer wordt opgenomen.

2°. Onverschilligheid van den Staat nopens absentisme der groote landeigenaars, en de verdere gedragingen der grond-couponknippers.

3°. Zorgeloosheid van den Staat, met betrekking tot het pachtcontract, en tot de invoering van het beneficium competentiae. Wat partijen in dat contract gelieven te schrijven, is hare zaak.

4°. Schouderophalen van den Staat, bijaldien de landbouwer hoe langer zoo meer in de verdrukking komt, en dit zich wreekt door armoede en emigratie. De landbouwer is immers vrij om grond te koopen. Dat hij het niet kan, is zijne zaak.

Ik sluit de lijst maar, ofschoon zij waarlijk niet uitgeput is. Mag ik vragen, hoe rijmt de heer van Geer deze hem niet opgedrongen, maar rechtstreeks uit de «kapitaalskwaliteit» van den grond voortvloeiende gevolgen, met zijne volkomen juiste verzekering, dat eene wetgeving, van de lijnrecht tegengestelde beginselen uitgaande: «alle verwachtingen heeft overtroffen»? ¹⁾

---

¹⁾ In België, neemt het kapitalistische landbouwbedrijf op onrustbarende wijze toe.

Ik ontleen aan een overzicht van E. van der Velde in *Soziale Praxis* dd. 25 Januari 1900, N° 17, blz. 421 de volgende slotsommen:

«In het jaar 1880, werden 1.270.512 H. A. d. w. z. 47 pCt. der «landhuishoudkundig gebruikte vlakte door pachters bebouwd; 1895: «1.320.358 H. A. d. w. z. 50.6 pCt. — iets meer dan de helft der «bebouwde vlakte. Overigens valt op te merken, dat bij de land-«huishoudkundige tellingen, in de rubriek des, door den bezitter «zelf, bebouwden gronds en bodems niet slecht de behoorlijk be-«bouwde vlakte wordt vermeld, maar ook het onbebouwde land in «het bezit van renteniers of juridische personen en grondeigendom «in wouden bestaande, hetgeen alleen meer dan 500.000 H. A. «omvat. Zoo verschijnt in onderscheidene gemeenten, in boschrijke «streken, bijna de gansche vlakte als door den bezitter gebruikte «landhuishoudkundige vlakte. Zij behoort aan een enkelen goed-«beheerder, den heer van het woud en van de vlakte.

«Wanneer men enkel de behoorlijk bebouwde landhuishoudkun-«dige vlakte in rekening brengt, veranderen zich de verhoudings-«getallen volkomen. 1880 stonden 713.059 H. A. in eigenbouw, tegen «1.270.512 H. A. pachtland d. w. z. 36 en 64 pCt. 1895 stonden «nog slechts 565.216 H. A. in eigenbouw, tegen 1.320.358 H. A. «pachtland d. w. z. 21.2 en 68.8 pCt. Zoo komen dus thans op

Er is meer.

Vlak na het oordeel des Schrijvers: „van het Rodbertiaansche denkbeeld is zeer weinig terecht gekomen” (blz. 149) vernemen wij: „Toch hebben de rentegoedswetten eene voortreffelijke werking gehad en zullen zij zoowel uit sociaalpolitiek, als uit economisch en nationaal oogpunt een gezegenden invloed op het nageslacht blijven uitoefenen. Zij hebben eene meerzijdige grondeigendomsverdeeling in geheel Pruisen tot stand gebracht, doordien zij eene voor den landbouw volmaakte georganiseerde crediet-organisatie in het leven hebben geïroepen en de leiding der kolonisatie in handen hebben gelegd van besturen, welke berekend waren voor hunne moeilijke taak” (blz. 149).

De „rentegoedswetten”? Maar dat is iets geheel onpersoonlijks. Wiens signatuur dragen die wetten echter? Die van haren geestelijken vader, van Rodbertus. Wie het ons meedeelt, althans niet verzwijgt? Wel, de heer van Geer, al is het dan ook maar in een tusschenzin: „Het bezitscrediet moet

«100 H. A. der landhuishoudkundige vlakten in engeren zin 21 pCt., «die door de grondeigenaren zelf bebouwd worden, en bijna 69 pCt. «— meer dan $\frac{2}{3}$ — die aan kapitalisten als eigenaren behooren en «door pachters bebouwd worden. Overigens dient er op gelet te «worden, dat het door de grondeigenaren zelf bebouwde land in «de armste streken overweegt; in de zandwoestenijen van Campine, «in de wouddistricten tusschen Sambre en Maas, in de moerassige «hoogvlakten der Ardennen; daarentegen is het in de vruchtbare vlakten der Hesbaye en van Vlaanderen schier volkomen verdwenen.

«Op het gansche land, het woud- en woestland mee inbegrepen, «verdeelt zich het landhuishoudkundig gebruikte land als volgt: «van 100 H. A. worden 50 door pachters bebouwd, die den kapitalist rente betalen; 23 worden door de grondeigenaars zelf bebouwd, «19 zijn met bosschen bedekt; 8 zijn woest land.

«Men ziet, dat het kapitalistische eigendom het grootste deel «van het grondbezit voor zich heeft, en dat, van 1880—1895, dit «deel aanmerkelijk toegenomen heeft.»

Nadat hij dit verschijnsel uit verschillend gezichtspunt nader heeft beschouwd, komt dezelfde schrijver, voor België, tot de navolgende slotsom: «De vooruitgang des kapitalistischen landbouwbedrijfs toont zich alzoo al te gader, in den tijd tusschen de beide «tellingen [1880—1895], gelijktijdig in de ontwikkeling van het «machinewezen, de toenemende intensiteit van het bedrijf, de afneming der door den eigenaar zelf bebouwde vlakten, den wasdom «der grootte van landhuishoudkundig bedrijf.»

„zich voegen — het blijft eene groote verdienste van Rodbertus hier met zooveel nadruk op te hebben gewezen — naar het karakter van den grond als rentenfonds, in dien zin, dat het langdurig moet zijn, terwijl de schuld moet kunnen worden afbetaald in kleine amortisatiebedragen” (blz. 155). Dit karakter van den grond als rentenfonds springt dan ook zoozeer in het oog, dat zelfs Brentano aandringt op Rentebanken: „Daarentegen, is het, in hooge mate, in overeenstemming met het gemeenschapsbelang, wanneer de Staat door Rentebanken, bekwame landbouwers in staat stelt, grond en bodem tegen de verplichting tot betaling van, van staatszijde onopzegbare, maar van zijde des verkrijgers aflosbare, en door jaarlijksche delgingsbedragen af te lossen, grondrenten te verwerven” ¹⁾. Hier wordt Rodbertus afgeschreven, maar nietgenoemd. De tusschenzin van van Geer is dan toch nog verkieslijker.

Zou nu evenwel de schrijver meenen, dat de grond als rentenfonds, met de daaraan verknochte onopzegbaarheid, annuïteitenaflossing, eigendomsverkrijging, niets ter wereld te maken heeft met den grond als (zoogenaamd) kapitaals-object? Het zou verbazingwekkend zijn. Het is dan toch wel dezelfde grond, waarvan wij spreken, zij het ook uit verschillend gezichtspunt. De heer van Geer zegt: „De Staat kan dezelfde voordeelen, als ook aan de toepassing van het rentenprincipe zouden verbonden zijn, aan zijne kapitaalshypotheek verbinden, nml. onopzegbaarheid en betrekkelijk lichten druk voor den schuldenaar” (blz. 106). Ik heb het wel verstaan. Maar het geval wil, dat de Staat, aldus handelend, een rechtsgrond van noode heeft. De Staat kan kwalijk mijn horloge aan U ten geschenke geven, omdat gij nu eenmaal een tijdmeetwerktuig behoeft. Alzoo de grond is kapitaal, — c'est convenu, c'est entendu; wij roepen het van de daken — maar dan toch een zeer bijzonder soort van kapitaal. En die bijzonderheid zou den rechtsgrond voor de evengemelde staatsbemoeïing, (onopzegbare hypothecaire renten) vormen, welken omweg men in Pruisen, door de rentengoedswetten vermeden heeft. Naardien nu de schrijver die wetten „gezegend” noemt, zou het dan maar niet zaak zijn ronduit te erkennen, dat er

¹⁾ Brentano, t. l. a. p. blz. 143.

van het Rodbertiaansche denkbeeld, niet „zeer weinig” maar heel veel is te recht gekomen?

Wat nut het hebben kan, in de theorie, met hand en tand zich vast te klemmen aan een zoogenaamden grondregel, dien men genoodzaakt is, in de practijk, te verloochenen, is mij een raadsel. In het belang der arbeidende klassen („Unser Privatrecht wird sozialer sein, oder es wird nicht sein”) schreef waarschuwend Gierke: „Ons privaatrecht zal de, door het Germaansche recht voltrokken, overbrugging der klove tusschen de rechten op eene vreemde zaak en den eigendom niet eenvoudig mogen verwerpen. Wel heeft de gedeelde eigendom, die zijne wereldhistorische zending deswege niet slechter heeft vervuld, omdat men later hem voor „logisch onmogelijk” heeft verklaard, in zijne oude vormen zich uitgeleefd. Verwante rechtsfiguren echter kunnen wij ook in de toekomst niet ontberen, zoo vaak wij nieuwe lagen des volks tot eigen bezit aan grond en bodem opheffen, en tot plaatsvastheid opvoeden, onze kolonisatie met blijvend gevolg bewerkstelligen, den arbeidersstand vestigen willen. Wanneer, voor het oogenblik alsnog, degene, die van herverlevendiging der „erfpacht” of van nieuwe types der „erfrenten-goederen” spreekt, de verdenking van feodale strevingen op zich laadt, is aan de namen weinig gelegen. In het Pruisische „rentengoed” dat naar te hopen is, uit de provincie Posen, spoedig naar andere provinciën wordt overgebracht, is de beslissende gedachte, onder verschooning van alle vooroordeelen, in passende gestalte, tot zegen des volkplantingswerk, ten volle verwezenlijkt” ¹⁾.

Dit werd geschreven in 1889. De wensch van Gierke is vervuld. Niet slechts, doordien het rentengoed is verbreid, hetgeen van Geer meedeelt (blz. 191) maar ook, hetgeen hij op te merken verzuimt, doordien het als blijvend privaatrechtelijk instituut in het, sedert 1 Januari 1900, van kracht zijnde, Deutsche Burgerlijk Wetboek is opgenomen (§§ 1199—1203). Nu is vlakweg onwedersprekelijk, hetgeen met de stukken aan te toonen, buiten dit mijn bestek ligt: dat Rodbertus, in nauwe aansluiting aan het germaansche recht, zijn rente- of

¹⁾ O. Gierke. Die Soziale Ausgabe des Privatrechts (Berlin 1889) blz. 45, 27.

cijns-obligo ontwikkelde, ¹⁾ welke obligo de ziel is der wetgeving, wier werking „alle verwachtingen overtroffen” heeft. Gaat het nu aan, met terzijdestelling van den toch zoo verstandigen regel: *ubi testimonia rerum adsunt, non opus est verbis* — waar feiten spreken, zijn woorden nutteloos — al bedillende, en vittende, en knagende aan Rodbertus onvergankelijk werk, te verkondigen, dat daarvan „zeer weinig” is terechtgekomen?

Mij dunkt, dit onverkwikkelijk werk kunnen wij, met voeg en schik, overlaten aan de Brentano's die, in dit opzicht, het ongelooflijke „leisten”. Brentano namelijk — ik doelde er zoo-even op — ontziet zich niet gelijktijdig met zijn, bij van Geer (blz. 233) vermeld, opstel: *Die Agrarreform in Preussen*, elders, ²⁾ een betoog te doen verschijnen: Justus Möser, der Vater der neuesten preussischen Agrarreform getiteld, dat eene doorlopende verdachtmaking van Möser's bedoelingen behelst. Na Goethe's bovengemeld oordeel beknibbeld te hebben, verklaart Brentano van Möser: „Zijne tijdgenooten streefden „naar de gelijkheid der rechten aller staatsingezetenen, in „tegenstelling tot de feodale maatschappelijke ordening. Möser „trad als haar verdediger op; hij is een vertegenwoordiger van „den standenstaat en der ongelijkheid des rechts der ver- „schillende standen”. Möser verklaarde zich wel is waar levendig tegen de lijfeigenschap, maar „hij verlangde dit niet om „natuurrechterlijke gronden, doch omdat het belang der goeds- „heeren het meebracht.” (!). Het valt Brentano niet in, dat Möser's groote menschenkennis en fijn-ironische zegswijs wel eens voorbedachtelijk de opheffing der lijfeigenschap aan bedoeld belang konden hebben vastgeknoopt. Veeleer zoekt hij „den sleutel” tot Möser's geniepig gedrag elders: „Hij was „beambte der regeering en gelijktijdig der ridderschap. Niet, „alsof deze zijne stelling hem, uit egoistische gelukzoekerij, „tot verdediging der standen gevoerd zou hebben. Alles wat „wij van het karakter van Möser weten, sluit eene zoodanige „onderstelling uit. Doch het is duidelijk, dat een beambte der

¹⁾ Men verg. T. Kozak Rodbertus-Jagetzow's. *Socialökonomische Ansichten* (Jena, 1882) blz. 258, Anm. 138.

²⁾ in de *Beilage Zur Münchener Allgem. Zeitung* 12 en 13 Februari 1897, n°s 34 en 35; het opstel is opgenomen in het nader te vermelden werk.

„standen niet voor rechtsgelijkheid d. w. z. voor terzijdestelling
 „der standen in geestdrift geraken kon, zonder het vertrouwen
 „zijner heeren, dat hij, om goeds tot stand te brengen,
 „behoefde, in de waagschaal te stellen.“

Men bewondere dit in-en-uit, dien slinger-om-den-arm-stijl. Möser was wel een eerlijk man, maar de broodkorf maakte toch, dat hij zijne „heeren“ naar den mond praten moest! Het ongeluk wil, dat de Osnabrücker's aan dien eersten en grootsten der journalisten (de Patriotische Phantasien waren couranten-artikelen), hun medeburger, een standbeeld hebben opgericht. Blijkbaar hebben zij zich vergist.

De ditmaal ware sleutel tot Brentano's geniepig, neen onverantwoordelijk gedrag ligt in Möser's nooit verheelde overtuiging, „dat een vrij eigendom van den bodem een onding is.“ Deze overtuiging echter kwam in conflict met de vrijheidsaspiraties van zijn tijd. Die tijd „verlangde juist tegenover de feodaliteit „naar vrijheid, naar vrijheid des persoons, en naar vrijheid „des eigendoms. Möser, de beambte der riddergoedsbezitters, „vertegenwoordigde het belang, waartegen gemeld verlangen „gericht was. Om dit te behartigen, moest hij alzoo ook aan- „toonen, dat de feodale economische ordening in de natuur „der dingen gegrondvest is, zoodat het als ten allen tijde „geboden schijnt, haar voor dreigend verval te behoeden. Nu „kon hij aan het verlangen naar vrijheid des persoons niet „weerstand bieden. Het was te machtig. Ook erkende hij de „afschaffing der lijfeigenschap, zoowel als de verandering der „ongemeten diensten en lasten in gemetene, als in het goeds- „heerlijk belang zelf gelegen. Nu kwam het er op aan, dat „de goedsheerlijkheid zelve bestaan bleef, dat zij de voogdij- „schap over de boeren behield, en dat deze aan de goedheeren „verder lasten en diensten verleenden. Alzoo wel vrijheid van „den persoon, niet echter vrijheid van den eigendom!“

Wat Brentano hier te verstaan geeft, is duidelijk. Eigenlijk wilde Möser liefst zijne broodheeren geheel believen, door onvrijheid van persoon en goed in stand te houden. Nu dat echter niet ging, gooide hij het op een halfje! Het is akelig.

Dergelijk geschrift zou beneden wetenschappelijke kennis-neming zijn, had niet het „rentengood“ aanvallen van dit gehalte te verduren, en, naar wij zoo even van Gierke vernamen,

de aanklacht te weerleggen „als zou de daardoor geschapen ordening „feodaal” zijn. Rodbertus erkent zijne verwantschap met Möser. Het is echter in de hoogste mate onbillijk aan beider geniale gedachte niet de volle waardeering te schenken — eene waardeering, die ik mis bij den heer de Geer ¹⁾ — omdat niet, letter voor letter, hunne leer is verwerkelijkt. Daargelaten, dat ieder een kind is van zijn tijd, heeft het leven nu eenmaal andere eischen dan de school, en de staatsman, die de harde noodzakelijkheid der practijk te ontzien heeft, mist de vrijheid van beweging, waarmee de geleerde zijne denkbeelden hanteert, en tot een afgerond stelsel samenvoegt

Zooveel echter heeft het „rentengood” ons geleerd, dat de Staat, die den grond object van vrij ruilverkeer, en voor de rest violen zorgen laat, den landbouw aan achteruitgang en verval, de algemeene welvaart tevens aan de ernstigste gevaren blootstelt. Men behoeft, om daarvan zich te overtuigen, niet kennis te nemen van het bovengemelde, in 1867 verschenen, boek van Rodbertus. Reeds den 21 April 1847 zette hij in een memorandum aan de rijksstanden zijne denkbeelden uiteen. Dit korte opstel, bewonderenswaard door klaarheid en gesloten betoogtrant, wordt hierachter als Bijlage opgenomen ²⁾. Mij althans schijnt het de grondwet voor eene voorbeeldige organisatie van het landbouwcrediet.

Zeg ik te veel, wanneer ik beweer, dat dit ook het gevoelen van den heer van Geer is? Geenszins. Alleen de naam: Rodbertus wordt vermeden, de zaak, die van Geer aanprijst — men kan lichtelijk er zich van overtuigen — is die, welke Rodbertus voorstaat. Van Geer verlangt een provinciaal ingericht, administratief bestuur van deskundigen, dat het staatscrediet, ruim, goedkoop, langdurig en onopzegbaar (van schuldeischers

---

¹⁾ Verwonderlijk genoeg, ook bij J. P. Moltzer, Landbouw en Kapitaalbelegging (Haarlem 1892), die aan Rodbertus niet meer wijdt dan eene noot op blz. 110, en dit nog wel terwijl Moltzer redres voor den landbouw zoekt in eene richting, waarop Rodbertus ongetwijfeld leerstelligen invloed oefende.

²⁾ Het komt voor in de Kleine Schriften von Dr. Carl Rodbertus-Jagetzow. (Uitgave M. Wirth, Berlin 1890) blz. 55. Onder den titel: Für den Kredit der Grundbesitzer. Eine Bitte an die Reichstände.

zijde) verleend, ten juisten tijde en ter juister plaatse, tot vestiging en instandhouding van boerderijen wete te bezigen (blz. 287). Men zegge mij, na lezing der Bijlage, of hare grondgedachte eene andere is.

Indien er, in het algemeen, in het werk van van Geer, één hoofdstuk is, dat men met instemming leest, schier ten volle beaamt, en toch — onvoldaan uit handen legt, is 't het laatste (blz. 277 vlg.).

Dáár, wordt de vraag gesteld: wat valt er voor ons uit Pruisen's agrarisch voorbeeld te leeren? Men ziet, — het is de klapper op den vuurspijl, la morale en action. Den vinger nu op de wonde legt de schrijver duchtig en zonder omwegen: »Niet minder dan in Pruisen heeft men in Nederland behoefte aan eene sociaalrechtelijke organisatie van den landelijken grondeigendom, in plaats van de bestaande individualistisch-commercieele. Deze eigendom mag voor den rechthebbende niet langer uitsluitend het middel zijn om eene zoo groot mogelijke winst te behalen, terwijl hij zonder inspanning de vruchten plukt van den arbeid des bebouwers, op wien het geheele bedrijfsrisico rust, en die steeds van den grond kan worden verdreven. Deze eigendom is ook niet bestemd om den uiterlijken glans van een familienaam op te houden of den rechthebbenden politieken invloed te verzekeren» (blz. 282). De schrijver weet het dus, en zegt het dus: de grondschacher, die, ook in Nederland, met het zweet en bloed des landbouwers zich vetmest, en — na mij de zondvloed! — er uithaalt wat er in zit, moet ophouden.

In stede nu van op de zooeven gestelde vraag: wat kunnen wij van Pruisen leeren?, kort en goed het bescheid te geven: alles, antwoordt — dit is het fraaiste — hij mede, hij tevens: alles, maar hij legt deze zijne meening in watten. Zij mocht anders eens kwaad kunnen doen.

Wij vernemen van de oudere agrarische wetten: »De grond werd in het vrije verkeer gebracht als eene koopwaar. De gevolgen dezer wetgeving waren aan de eene zijde zeer gunstig. Zonder de juridische en economische vrijheid des bebouwers zou de cultuur nooit op het bestaande hooge standpunt zijn gekomen. Zonder den grondeigendom zouden de verbeteringen van den bodem, de verhooging van zijne mechanische en chemische eigenschappen, niet plaats hebben gevonden» (blz.

278). Hier, worden ongelijksoortige grootheden gelijkgesteld en onbewezen stellingen verkondigd. Dat de wetenschappelijke intensieve landbouw, waartoe, door Albrecht Thaer en later Justus Liebig de stoot gegeven werd, vooronderstelt juridische en economische vrijheid des landbouwers, is waar. Met den op den grondeigendom d. w. z. juist de op den voorgrond gestelde vraag, of de grond als koopwaar gehanteerd moet worden, heeft het wetenschappelijk landbedrijf niet te maken. Men gevoelt lichtelijk, dat dit laatste bekwaamheid eischt, zoodat enkel bevorderd worden moet, dat de bodem komt in de voor cultuur degelijkste handen. Welk verband nu zou er zijn tusschen dien eisch, en de vrijheid in het ruilverkeer van den grond? Die vrijheid kan evenzeer ten gevolge hebben, dat de landbouwer als pachter, komt te staan tegenover een grondcouponknipper dus een woekeraar, als tegenover een verstandig landheer. De opheffing alzoo der lijfeigenschap daar gelaten, valt niet in te zien, welk gunstig gevolg, de verkeersvrijheid nopens den grond gehad heeft.

De Schrijver vervolgt: „De nieuwere agrarische wetgeving beoogt datgene goed te maken, waarin de oudere was te kort gekomen; ze hervormt de ongunstige landeigendomsverdeeling in eene gunstigere door het scheppen van talrijke nieuwe bedrijfseenheden. Ze brengt aldus groote economische voordeelen” (blz. 278).

En dus, — gaat de nieuwere agrarische wetgeving, d. w. z. juist die, welke ons tot voorbeeld wordt gesteld, uit van het beginsel: „dat de grond niet moet worden gebracht in het vrije verkeer als eene koopwaar. Dit voor de hand liggend besluit had men hier verwacht. Maar de Schrijver trekt het niet. Hij gaat op de vlucht naar dit andere beginsel: „dat de landelijke eigendom niet uitsluitend moet zijn eene bron van inkomsten voor een tijdelijken bezitter, maar dat deze grondeigendom het belang moet dienen van de geheele maatschappij, welke hare kracht daaraan ontleent” (blz. 278). Anders uitgedrukt: „De landelijke grondeigendom sluit in een recht, maar tevens een plicht tegenover de geheele maatschappij, welke alleen die eigenaar behoorlijk kan vervullen, die tevens de bebouwer is van den grond en het recht met den plicht op zijn erfgenaam kan laten [lees: doen] overgaan” (blz. 283).

Van Geer alzoo neemt zijn toevlucht tot J. S. Mill, die het grondbezit eene magistratuur noemt, of wel hij herinnert zich het gevleugelde woord van Pierson: indien de grondeigendom geëerbiedigd wil zijn, toone hij zich eerbiedwaardig.

Nu zijn er inderdaad grondeigenaren, die deze hunne hooge roeping begrijpen. Daarnevens bestaan er echter ook, wier gedragingen de stoffe leveren tot klachten, die maar al te bekend en maar al te geground zijn. Juist te hunnen aanzien baten lankmoedige vermaningen niet, maar voegt het den Staat, in het geheugen te roepen, wat Cromwell zijnen soldaten op het hart drukte: Bidt God, maar houdt uw kruut droog.

Van Geer nu geeft den Staat het navolgend van zoetsappigheid en onnoozelheid overvloeiend richtsnoer: „Het landelijke eigendom moet worden outtrokken aan rechtsregelen, welke alleen voor roerende zaken doelmatig zijn“ (blz. 286). Wat beteekend deze gewonden, verlegen zegswijs? Doet men genoeg als men den grond niet subsumeert onder het recht van horloges? Huizen zijn onroerend. Is het voldoende als de grond daarmede gelijk gesteld wordt? Van Geer zelf, eene eigendoms-ordering wenschend, die naar het Pruisische „rentengood“ is afgeschreven (blz. 287), verklaart het tegendeel. Volgens hem, schijnt derhalve de zaak aldus te staan: Zeggen moet ge: grond = kapitaal, maar handelen moogt ge, alsof van dien stelregel het tegendeel gold. Indien Rodbertus (en Möser) maar weggemoffeld worden, is alles in orde. Dit schijnt mij, moet ik zeggen: kinderlijk of hinderlijk? Als een spook waart het theoretisch gehandhaafde, practisch op non-activiteit gestelde dogma in des schrijvers „Besluit“ rond. Zeide ik het niet, dat hij zichzelf in den weg staat?

Laat ons elkander, vooral bij dit aangelegen onderwerp, klaren wijn inschenken. Ik stel op den man af het navolgend dilemma. Of gij behandelt den grond als kapitaal. Dan stort ge onafzienbare ellende over uw land en uw volk uit. Dan doemt gij de beste krachten van den landbouw tot armoë, of jaagt ze het land uit. Of wel, gij ziet dit in, gelijk Van Geer doet. Welk bezwaar ter wereld kan er dan zijn, het duidelijk en verstaanbaar te zeggen, zoo helder en klaar, dat aan uwe meening niet de minste twijfel blijft? Is men, ten onzent, zoo tuk op hervorming, dat de lust daartoe moet worden inge-

toomd? Of zijn in onze maatschappij de conservatieve factoren zoo luttel in omvang en gewicht, dat zij, gelijk een goed verstaander, met een half woord kunnen worden afgescheept? Indien de heer van Geer, hetgeen hij kan, nut stichten wil, gewenne hij zich te preciseeren. Zeer velen, ook van hen, die de lagere school doorloopen hebben, kunnen kwalijk proza lezen. Poëzie dat gaat nog, maar proza speelt hun parten. Hun geweten spreekt wel, maar het wil ook toegesproken zijn. Is er hier of daar, in uw betoog, een haakje, waaraan hun gemakzucht zich vastklemmen kan, dan loopen de beste voornemens gevaar te worden opgeborgen, en gaan zij de landbouwwereld in een rozig waas aanschouwen. Het zou jammer zijn indien van Geer over zijne eigene haakjes struikelde.

Zijn „Besluit” verdient, ten onzent, ten volle de aandacht en — de toepassing. Ook, naar mijne meening, waar hij erfpacht ontraadt, eigendomsvorming aanraadt (blz. 283). Indien elders wordt opgemerkt „dat de gemoderniseerde erfpacht de „juridische constructie van (Rodbertus’) theorie” wordt geacht (blz. 92), is mij dit steeds voorgekomen eene machtspreuk te zijn. Waarom zou de annuïteiten-aflossing, — mits natuurlijk de kapitaalvorming uiterst langzaam in haar werk ga — in strijd zijn met karakter of wezen van het „rentengoed”. Niet hierop komt het aan, dat de grond blijve, waar hij is, maar hierop, dat hij kome of blijve, waar hij het degelijkst en het liefderijkst behandeld wordt. Doe, wat ge wilt, den prikkel van het eigen vervangt ge nooit.

Eenigszins anders staat de zaak met het allergewichtigst instituut, dat „Anerbenrecht” heet, en geenszins met ettelijke woorden zich afdoen laat. In zijn 3^e daaraan gewijde Hoofdstuk (blz. 195), relateert de heer van Geer grootendeels den in Pruisen ingevoerden toestand. Hij zal evenwel toegeven, dat eene historische en dogmatische behandeling van dit onderwerp geheel andere eischen stelt. Deze zijn thans vervuld in een uitnemenden, uit de school van Gierke, gesproten arbeid van E. v. Dultzig, dien van Geer niet kende, misschien niet kennen kon ¹⁾. Daarin wordt aangetoond, dat de oud-duitsche „Were”

---

¹⁾ E. v. Dultzig, Das deutsche Grunderbrecht in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft (Breslau 1899).

of „huisgenootschap“ — in tegenstelling met het Romeinsch-rechtelijke erfrecht — de grondslag van het Anerbenrecht is (blz. 34 vlg.). Brentano's oppervlakkige meening, als zou, met deze instelling, alleen het economische belang van den grondheer zijn gemoeid, wordt afdoende te niet gedaan (blz. 143 vlg.). Eindelijk wordt aangewezen, dat zij wel degelijk in het rechtsbewustzijn des volks is gevestigd, — een feit, dat Brentano heeft getracht te verdonkeremanen „met eene vaardigheid, die „meer den journalist dan den geleerde betaamt“ (blz. 266) ¹⁾. Dit laatste punt is beslissend.

Hadden wij hier de vrije hand, of liever, ware in ons erfrecht, dit blad eene tabula rasa, onbeschreven, ik zou het den schrijver nazeggen: „Even noodzakelijk als de handhaving van „den oorspronkelijken vorm, is de toepassing op deze hoeven „van een volmaakt georganiseerd Anerbenrecht, daar anders „de zoon het bedrijf des vaders niet zal kunnen voortzetten“ (blz. 218). Maar die vrije hand hebben wij niet. Recht wordt niet gemaakt, noch opgedrongen. Het ontstaat uit des volks vrijelijk zich manifesterend rechtsbewustzijn. Nu is het kwalijk voor tegenspraak vatbaar, dat het uitheemsche „Anerbenrecht“, ten onzent, het burgerschap niet bezit. Maar het kan worden genaturaliseerd, wel te verstaan met medewerking der betrokkenen. En dit verwacht ik juist evenals, bij slot van rekening, de heer van Geer, van de toekomst, mits onder vigueur van een nieuw agrarisch recht: „De invoering van het nieuwe „agrarische recht zal verder ten gevolge hebben, dat de tegen- „woordige eigenaars hoe langer hoe meer zullen inzien, dat „huune hoeve een organisch geheel vormt, waarvan gedeelten „slechts onder bepaalde voorwaarden zonder nadeel kunnen „vervreemd worden. Is de ongedeelde overgang in sommige „streken de algemeene rechtsovertuiging geworden, dan is de „tijd aangebroken, dat deze overtuiging worde gesanctioneerd „door invoering van een Anerbenrecht, georganiseerd op eene

---

¹⁾ Als resultaat eener enquête namelijk, zegt Brentano: «Van de «omstreeks 600 gevraagden hebben allen, die over de vraag zich «uitlieten, met de uiterste energie, tegen de invoering van een «Anerbenrecht zich uitgesproken.» Hij verzwijgt echter, dat slechts 40 een antwoord hebben gegeven. Dergelijke streken zouden m. e. ook een journalist niet fraai staan.

„wijze, als door de nieuwste wetenschap wordt aangewezen“ (blz. 291.) ¹⁾

Ik acht het hier besproken Proefschrift eene aanwinst voor

¹⁾ Ten bewijze, dat het Anerbenrecht historischen en ethnologischen achtergrond heeft, diene een uitnemende arbeid van G. Koch, getiteld: Die gesetzlich geschlossenen Hofgüter des badischen Scharzwald (Tübingen 1900), deel uitmakend van de Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen Bd. IV Heft 1.

De S. vangt aan met de uiteenzetting der orographische en Anthropogeographische toestanden van het Schwarzwald (blz. 1 vlg.). Daarmede in onmiddellijk verband, staat de vestigingsvorm (Siedlungsvorm) (blz. 7, 11. Laat de bodem intensief landbouwbedrijf toe, men vindt het dorpsstelsel; zoo niet, dat der enkele hoeve.)

Sedert de wet van 23 Mei 1888, zijn in het Schwarzwald 4943 zoodanige gesloten hoeven (blz. 12). Zij maken van het gansche landbouwbedrijf slechts een gering onderdeel uit (blz. 13), indien men let op het aantal perceelen, dat tot akkerbouw, als bijvak, dient. In werkelijkheid echter is niet de landbouw, maar de vee- en houtteelt der hoeven, hoofdzaak.

Ontstaan is het hoevenrecht, d. w. z. het erven der hoeve, door den jongsten zoon, toen Benedictijners in het Schwarzwald zich vestigden (blz. 23). Niet op eens echter greep deze ommekeer plaats. Vooraf ging de huisgemeenschap d. w. z. het bezit der hoeve pro indiviso door de gansche familie, ouders, kinderen en kinds-kinderen (blz. 24). Deze huisgemeenschap ging, voor het Schwarzwald, in de 15^e eeuw te niet. Haar volgde het gesloten erven der bezitting, en wel «niet krachtens den wil der kloosters, maar «enkel door het vrije besluit der boeren» (blz. 25).

Niet onmiddellijk wederom volgden huisgemeenschap en Anerbenrecht elkander op. Daartusschen ligt een tijdvak van erfopvolging naar Romeinschrechtelijken trant, d. i. naar mannelijke en vrouwelijke hoofden (blz. 25; het germaansche recht sloot de vrouwen uit). Gevolg daarvan was goederenversnippering, waardoor zij onvoldoende werden tot onderhoud van een gezin, en tot het opbrengen van den leenroerigen cijns. Daartegen waakte de instelling, dat de jongste zoon erfde en als verzorger optrad, terwijl hij tevens de leenplichten vervullen moest (blz. 27). Uit dit alles ontstond het minoraat. «De boer heeft zijn hofgoederenrecht «zelf zich geschapen in de juiste erkenning, dat de economische «voortbrengingsvoorwaarden het nu eens aldus verlangden (blz. 30, 44).»

De wet van 20 Aug. 1898, in werking getreden tegelijk met het Alg. Deutsche Burg. Wetb., op 1 Januari 1900, heeft het Anerbenrecht in het Schwarzwald, overeenkomstig de daartoe, door laatstgemeld wetboek gelaten mogelijkheid, gevestigd (blz. 56).

onze economische literatuur, en wensch den Schrijver moed en volharding toe om op den ingeslagen weg voort te gaan. Het is niet zoo bijster gemakkelijk in den oogenschijnlijken wirwar der Pruisische agrarische wetgeving het pad te vinden. Des te verdienstelijker werk doet hij, die haar kern: het „rentengoed“ in hollandsch gewaad steekt, en daarmede, naar van harte te hopen valt, onder hollandsche aandacht brengt. Mijne aangevoerde bedenkingen nu daargelaten, zijn, voorzoover ik naar beste weten heb kunnen nagaan, de feitelijke gegevens volkomen, hun verband en samenhang doorgaans juist. De literatuur is niet volledig. Met leedwezen mis ik inzonderheid het toch zoo aangenaam geschreven werk van Blondel c. s., vrucht eener in gemeenschap ondernomen studie-reis, welke harerzijds wederom in Duitschland de aandacht trok ¹⁾). Intusschen: ubi plura nitent in carmine enz. Zij de Schrijver getuige eener, aan zijne blijvende voorlichting mede, te danken agrarische wetgeving, ten onzent, die Beethoven's tegenstelling doet verdwijnen, en het mogelijk maakt, dat een minvermogende „hersenbezitter“, dien het lust, „goedsbezitter“ worden kunne.

Opmerkelijk is, dat de S. het Anerbenrecht eene „conditio sine qua non voor het landbouwbedrijf in het Scharzwald“ noemt; zonder dit zijn oordeel als algemeen geldig beschouwd te willen hebben (blz. 76). Het tafereel echter, dat hij om zijne meening te staven, ontvouwt van de economische, (blz. 77), maatschappelijke (blz. 92), zedelijke (blz. 107), en huislijke gevolgen van het Anerbenrecht in werking, is wel geschikt om de algemeene aandacht op bedoeld eigenaardig rechtsinstituut te vestigen.

¹⁾ G. Blondel, *Etudes sur les populations rurales de l'Allemagne* (Paris 1897) vg. Conrad's *Jahrbücher f. Nationalök u. Statistik*. Bd. 14, Heft 1 (Jena 1897) blz. 778.